

Відгук

**офіційного опонента кандидата історичних наук, доцента Церковної Віри
Георгіївни на дисертаційне дослідження Ільїна Олексія Івановича «Міське
населення Ізмаїльської області УРСР в умовах радянзації (1944–1954 рр.)»,
представлене на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 032 – Історія та археологія**

Глобальні трансформаційні зміни в системі міжнародних відносин, спричинені військовою агресією росії проти України у 2014–2015 рр., анексією українського Криму та роз'язанням повномасштабної війни 2022 р., зумовили урізноманітнення проблематики досліджень національної історії, необхідність переосмислення сутності тоталітаризму і масштабів його довгострокового впливу на усі сфери суспільного життя та пошуку шляхів остаточного очищення національної свідомості від залишків мислення радянської імперії.

Дисертаційне дослідження О. Ільїна на тему «Міське населення Ізмаїльської області УРСР в умовах радянзації (1944–1954 рр.)» являє собою спробу вирішити надзвичайно складне й цікаве в науковому плані завдання: проаналізувати становище міського населення в умовах радянзації у 1944-1954 рр. на прикладі Ізмаїльської області. Актуальність і новизна такого дослідження полягає, передусім, у тому, що зміни, які відбулися з міським населенням під час радянзації краю, мали довгостроковий вплив і певна частина населення й сьогодні, в умовах повномасштабної війни, зберігає і транслює радянські міфи й стереотипи, сформовані за сталінських часів. Необхідність вивчення різних аспектів запропонованої проблематики вмотивовується, насамперед, суспільною значущістю досліджуваної проблеми і полягає в тому, що вона дозволяє не лише реконструювати історичні процеси, визначити об'єктивні закономірності й місцеву специфіку радянзації, поглибити і конкретизувати теоретичні підходи і категоріальний апарат, й а запропонувати практичні рекомендації для органів державної влади й місцевого самоврядування з метою деміфологізації української історії, виховання патріотизму, національної самоідентифікації, спростування радянських ідеологічних штампів, очищення громадян від так

званої «пострадянської ідентичності». Крім того, незважаючи на низку досліджень заявленої проблематики, міське населення Ізмаїльської області в умовах радянзації досі залишалося поза межами наукового дискурсу вітчизняних істориків. Цим аргументується та визначається наукове, суспільно-політичне й практичне значення рецензованого дослідження.

Дисертація Олексія Ільїна виконана в межах реалізації науково-дослідної теми кафедри історії та методики її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету «Історія України і країн Центральної Європи крізь призму пограниччя: час, простір, соціум».

Аналіз змісту дисертації та опублікованих праць засвідчує обґрунтованість результатів дослідження та висновків щодо становища міського населення Ізмаїльської області УРСР в умовах радянзації (1944–1954 рр.). Дисертація має логічну структуру, побудована за проблемно-хронологічним принципом, що є оптимальним для праць подібного характеру. Робота складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (14 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (425 позиції), а також додатків.

У вступі дисертант обґрунтував актуальність обраної наукової теми, сформулював мету і завдання, хронологічні й територіальні межі наукового пошуку, чітко визначив об'єкт та предмет дослідження, окреслив наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи та особистий внесок автора у вивчення проблеми. Визначення мети та формулювання завдань відповідають характеру обраної теми і дозволяють розкрити її найважливіші аспекти.

У першому розділі дисертації «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» проаналізовано стан наукової розробки теми, охарактеризовано джерельну базу та висвітлено теоретико-методологічні засади дослідження. Певною новацією можна вважати те, що автор у п.1.1 цього розділу (с. 23-41) подає досить детальний аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення радянзації, окреслює і уточнює термін «радянизація» та інші споріднені терміни, що безумовно має важливе значення для дослідження природи і наслідків цього складного багатоаспектного явища. Дисертант визнав

найбільш доцільним керуватися культурною парадигмою, тобто розумінням радянського ладу як особливої культури зі своїми цінностями, нормами, засобами впливу, інститутами соціалізації та специфічним способом життя. Позитивним моментом є те, що окрема увага присвячена аналізу визначення та розуміння радянської в працях європейських та американських дослідників. Автор неупереджено схарактеризував напрацювання і досягнення науковців із питань, дотичних до його теми. Загалом зміст розділу свідчить про те, що О. Ільїн володіє інструментарієм наукового історіографічного аналізу.

Джерельна база дисертаційного дослідження, фаховий аналіз якої подано здобувачем, представлена різноманітними за змістом та походженням опублікованими й неопублікованими (архівними) матеріалами. Позитивно, що до роботи залучено неопубліковані документи та матеріали шести центральних і регіональних архівів: Центрального державного архіву громадських об'єднань та українців (ЦДАГОУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Державного архіву Одеської області (ДАОО), Комунальної установи «Ізмаїльський архів» (КУІА), Архівного відділу Ізмаїльської міської ради (АВІМР) та Архівного відділу Кілійської районної державної адміністрації (АВКРДА), а також усноісторичні джерела, зібрані автором методом інтерв'ювання мешканців Ізмаїла.

Розглядаючи методологію дослідження, дисертант акцентував увагу на тому, що аналіз становища міського населення Ізмаїльської області в умовах радянської було здійснено в міжгалузевому науковому полі, що позначилося на виборі методів дослідження. Водночас автор досліджував радянську в рамках культурно-антропологічного підходу.

У другому розділі «Особливості процесів радянської міст Ізмаїльської області» здобувач розкриває особливості радянської міст Ізмаїльської області. Розглянуто процес легітимації радянського ладу та специфіку проведення виборів, висвітлено розбудову радянського ладу в містах, яка передбачала значні економічні зміни, зокрема, відновлення економіки, націоналізацію та інтеграцію в загальносоюзний економічний простір. Варто зазначити, що дисертант значну увагу приділив аналізу репресій у містах: створенню розгалуженої системи

донощиків та інформаторів, заслання «членів сімей зрадників Батьківщини», переслідуванням колишніх заможних власників та інших категорій міського населення. Здобувач дійшов висновку, що масштаби репресій в регіоні були меншими, ніж в інших областях України, адже значна кількість «небажаних» для радянської влади осіб залишила край напередодні відновлення Ізмаїльської області. Аналізуючи значення агітації та пропаганди в процесі радянзації, автор акцентує увагу на тому, що новими наративами стали міфологізація Другої світової війни, насадження культу особи Й. Сталіна та ушляхетлення радянського ладу. При цьому підкреслюється, що радянська влада доклала значних зусиль для «очищення» символічного простору від релігійних та румунських символів.

Аналізуючи чисельність і структуру міського населення, О. Ільїн у третьому розділі дисертаційного дослідження «Зміни в чисельності та структурі міського населення Ізмаїльської області» стверджує, що загалом ці зміни були зумовлені трагічними подіями 40-х рр. XX ст., а саме Другою світовою війною та голодом 1946–1947 рр. Автор вважає, що метою радянської влади в області було створення такої самої соціальної структури, як і на решті території СРСР. Визначено, що етнічний та конфесійний склад міського населення в повоєнний період майже не змінився. Дисертант доходить висновку, що в цей період здійснювалася активна русифікація області, російська мова стала мовою ЗМІ, культурних та освітніх установ, а також державних, партійних і господарських органів; релігійна політика у містах була спрямована на зменшення релігійної активності населення, що після 1948 р. перейшло в площину політичних репресій.

Четвертий розділ «Повсякденне життя містян Ізмаїльської області» присвячено аналізу житлового забезпечення та матеріально-побутовим умовам міського населення, основних показників рівня життя і соціального забезпечення, організації дозвілля та антирадянських настроїв містян у регіоні. Звернення дисертанта до розгляду буденного життя містян є ще одним позитивним моментом дослідження. Логічним є висновок здобувача, про те, що незаконні та часто непродумані дії радянської влади у цій сфері викликали значне поширення негативних настроїв серед населення. Націоналізація та

колективізація зачіпали конкретні інтереси власників підприємств та землі; мобілізації, особливо проведені з порушенням радянського законодавства, провокували не тільки антирадянські настрої, але й спротив населення. Проте, на думку автора, на відміну від Західної України, в Ізмаїльській області були переважно ненасильницькі способи виявлення цих настроїв. Проте навіть такі форми вираження незадоволення переслідувалися владою, ставали підставою для порушення кримінальних справ і звинувачення в антирадянській агітації.

Основні результати дисертаційного дослідження та положення, які виносяться на захист, подані в прикінцевих висновках. Вони логічно випливають із змісту дисертації, аргументовані, відповідають поставленим меті та завданням (с.223–331). Цілком виправданим є включення до дисертаційної роботи авторських додатків, які доповнюють основну частину, деталізують різні аспекти радянзації Ізмаїльської області та становища міського населення в тих умовах, сприяють формуванню більш цілісного уявлення про радянзацію та її наслідки.

Наукова новизна одержаних результатів, практична і теоретична значимість дисертаційної роботи О. Ільїна «Міське населення Ізмаїльської області УРСР в умовах радянзації (1944–1954 рр.)» полягає в тому, що вона є першим комплексним багатоаспектним дослідженням становища міського населення Ізмаїльської області УРСР в умовах радянзації на основі сучасних методологічних підходів.

У дослідженні автором вперше:

- комплексно вивчено радянзацію міст краю на основі сучасних методологічних підходів;
- розкрито хід розбудови радянської адміністративно-командної системи в області в повоєнний період;
- висвітлено радянські репресії в містах Ізмаїльської області, зокрема щодо «членів сімей зрадників Батьківщини» та релігійних громад п'ятидесятників, баптистів і старообрядців;
- проаналізовано динаміку демографічних змін у міському населенні області, зокрема показано вплив голоду 1946–1947 рр. на динаміку природного руху міського населення;

- вивчено спротив радянській політиці в містах області, особливу увагу приділено протидії мобілізаціям та антирадянським настроям;
- охарактеризовано радянську політику антисемітизму в Ізмаїльській області.

Подальшого розвитку в дисертації набули дослідження:

- економічної політики радянської влади в Ізмаїльській області, зокрема системи оподаткування, розподілу пільг і приватного підприємництва;
- промислового розвитку міст Ізмаїльської області;
- стану міських помешкань у повоєнний період, процесу вирішення житлової проблеми в Ізмаїльській області;
- повсякдення, дозвілля містян та його структури;
- антирелігійного спротиву п'ятидесятників, старообрядців і баптистів.

В дисертаційній роботі уточнено:

- специфіку культурного життя в містах Ізмаїльської області;
- особливості репресій у містах, зокрема, щодо колгоспників;
- процес формування радянського символічного міського простору;
- специфіку соціальної структури міського населення.

Практичне значення результатів дослідження зумовлене тим, що фактографічний матеріал і висновки можуть бути використані під час написання узагальнюючих праць з історії Південної Бессарабії, монографічних досліджень, присвячених міському населенню, впроваджені в навчальний процес закладів шкільної та вищої освіти, у виховній, краєзнавчій та просвітницькій роботі, а також у формуванні інформаційної політики в сучасній Україні.

Позитивної оцінки заслуговує ступінь фахової апробації дисертаційної роботи. Основні положення та і результати дослідження викладені у 12 публікаціях, з яких 6 – у фахових виданнях України, 1 – у закордонному виданні, 5 публікацій апробаційного характеру.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, вважаємо за доцільне висловити деякі зауваження та рекомендації:

1. На наш погляд, варто було б чіткіше структурувати дисертаційний матеріал та більш рівномірно розмістити його у розділах: розділ 1 – 3 підпункти, розділ 2 – 5 підпунктів, розділ 3 – 3 підпункти, розділ 4 – 4 підпункти.

2. Не зрозумілим виглядає відсутність у першому розділі окремого підпункту, присвяченого методам дослідження становища міського населення, адже у п.1.1 здобувач аналізує теоретико-методологічні підходи до вивчення радянської та виділяє п'ять головних напрямів студіювання радянської: тоталітарний, ревізійністський, постколоніальні студії, наздоганяючої модернізації та культурно-антропологічний. Проте, на наш погляд, розглядаючи праці різних дослідників, дисертант подає їх у більшості випадків як історіографічний огляд, а не аналізує їх внесок у розробку теоретичних підходів до студіювання радянської. Наприклад, характеризуючи внесок у вивчення Радянського Союзу та процесу радянської дисидентів (с.35), автор зупиняється лише на констатації того, які аспекти і проблеми висвітлювали історики-дисиденти.

3. Джерельна база загалом є цілком достатньою для розкриття означеної проблеми, проте зміст роботи збагатився б, якби здобувач використав таке джерело, як регіональна преса та архівні матеріали фондів міськвиконкомів та міськкомів, що дозволило б прослідкувати регіональну специфіку проблеми, що досліджується, та більш повно реконструювати повсякденне життя містян.

4. У п.1.2 першого розділу варто було б використати більш обґрунтований підхід до критеріїв поділу історіографічних джерел і періодизації історіографічного процесу досліджуваної проблеми, натомість виклад стану наукової розробки дисертант розпочинає з праць західних дослідників, відповідно, зустрічаються повтори, оскільки низку праць автор уже згадував у п.1.1 під час аналізу теоретико-методологічних підходів до вивчення радянської.

5. Логічно, на наш погляд, було б розглядати русифікацію міського населення у п.2.4. Ідеологічно-пропагандистська політика радянської влади, а не у п.3.3. Трансформація етноконфесійного складу. Разом з тим, у тексті дисертації автор, аналізуючи чинники, що сприяли поширенню російської мови, зазначає, що вона виступала «засобом ідеологічного впливу» (с.173-174) і у висновках до

розділу називає російську мову «основним засобом поширення радянської ідеології» (с.182).

6. Значно посилив би якісний рівень дисертаційної роботи розгляд наступних показників рівня життя і соціального забезпечення містян: розвиток інфраструктури (дороги, міський транспорт), задоволення потреб в послугах (дитячі садки, ясла, медичне обслуговування), пенсійне забезпечення, утримання сиріт, допомога інвалідам, багатодітним матерям тощо.

7. У п.4.3. Організація дозвілля конкретизації та уточнення потребує термін «дозвілля» і як результат, низку питань доцільніше було б розглядати в п.4.2. Рівень життя і соціального забезпечення, наприклад, відсутність побутової техніки, води, палива; виконання таких домашніх справ, як приготування їжі, миття посуду, прибирання житла, території навколо будинку, прання і прасування білизни; лагодження і чистка одягу, взуття, роботи з ремонту приміщення, праця в саду і городі; витрачання вільного часу містянами на купівлю продуктів харчування і товарів щоденного користування; відвідування лікувальних та адміністративних установ, майстерень, пралень, ательє, перукарень тощо (с.201). Натомість поза увагою дисертанта залишилися такі поширені форми дозвілля, як відвідування зборів, мітингів, демонстрацій, концертів та інших заходів, присвячених знаменним історичним датам, державним радянським святкам, ювілеям радянських політичних діячів, святкуванню успіхів у виконанні або перевиконанні державних планів, перемозі у соціалістичному змаганні, виборам тощо.

8. Дисертація, на наш погляд, дещо переобтяжена фактичним матеріалом, варто було б більше уваги приділити висновкам і узагальненням.

9. У дисертації зустрічаються пунктуаційні, орфографічні помилки, стилістичні похибки, одруківки, має місце використання не зовсім вдалих зворотів та термінів.

Однак висловлені зауваження й побажання мають рекомендаційний характер та не ставлять під сумнів отримані наукові результати й можуть бути враховані в подальшій науковій роботі дисертанта. Ретельне ознайомлення з дисертацією дозволяє стверджувати, що вона є самостійною, оригінальною,

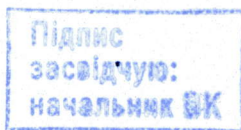
комплексною та завершеною науковою працею, виконана на належному теоретичному рівні з використанням сучасного методологічного інструментарію. Дисертація за структурою, змістом, новизною, практичним значенням, обґрунтованістю наукових положень і висновків відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а дисертант Олексій Іванович Ільїн заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та
методики її навчання
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету

В. Г. Церковна

/Омельченко Т./